

В. П. Трощинський

Азія

АЗІЯ – найбільша частина світу. Пл. 44 млн км². Майже вся А. лежить у Пн. півкулі, її омивають три океани: з Пн. – Північний Льодовитий, зі Сх. – Тихий, з Пд. – Індійський, а також їхні окраїнні моря. На Зх. А. межує з Європою, з якою складає єдиний материк. Україну від А. відділяє Чорне море. Умовна континентал. межа між А. та Європою проходить Сх. Уралом і берегом Каспій. моря. Розчленована берег. лінія (довж. 62 тис. км); численні п-ви (Аравійський, Індійський, Індокитай, Мала Азія, Таймир) і о-ви (архіпелаги: Малайський, Філіппінський, Японський). В А. знаходиться найвища вершина Землі Джомолунгма (Еверест – 8848 м) і найглибша депресія – Мертве м. (405 м над р. м.); середня вис. 950 м. Бл. 75 % поверхні А. становлять гори і височини між Середземним м. й узбережжям Тихого океану; в центр. частині А. найвищі на Землі гори (Гімалаї, Каракорум, Гіндукуш), високо розташовані височини (Тибетська, Монгольська), а також великі западисті улоговини (Кашгарська, Джунгарська); розлогі низовини в пн.-зх. частині (Західносибірська, Туранська) і прибереж. зоні (Маньчжурська, Китайська, Індостанська). Безстічні простори, переважно пустельні улоговини, займають 37 % поверхні А. Клімат від субполярного та полярного на крайній Пн. до тропічного, дуже вологого на Пд.-Сх. і тропічного дуже сухого на Пд.-Зх., на більшості території виразно континентальний; на Пн. тундра і зона хвойних лісів тайги (р-н вічної мерзлоти), в центр. та пд.-зх. частині степи, що переходять у напівпустелі та пустелі, на Пд.-Сх. мусонні та тропічні ліси. Найбільші річки: Янцзи, Куанке (Хуанхе), Об з Іртишем, Меконг, Лена, Єнісей; озера – Каспій. та Аральське моря, Байкал, Балхаш; пустелі – Гобі, Руб-Ель-Галі, Каракуми, Кизилкум, Такла-Макан. А. була колискою багатьох стародав. цивілізацій. Зокрема народи, які населяли Китай, Індію, Серед. Азію, бас. Тигру й Євфрату, задовго до н. е. мали розвинену економіку, науку й культуру. Проте від 16–17 ст. переважна більшість країн А. поступово опинилася в колоніал. або напівколоніал. залежності від європ. держав. Для багатьох із них період залежності скінчився лише в 2-й пол. 20 ст. На тер. сучас. А. розташ. понад 50 країн, у яких загалом живе понад 3 млрд людей – 56 % насел. земної кулі.

Зв'язки України з А. мають давню історію. Одними з перших проклали шлях до А. давньорус. паломники до Палестини – ігумени Варлаам і Данило. Варлаам жив у 11 ст. й був ігуменом Печер. лаври в Києві, а згодом монастиря св. Дмитрія; із «Життя Теодосія, ігумена Печерського» літописця Нестора (бл. 1101) довідуємося, що в остан. період життя Варлаам

пішов до Єрусалима, а потім повернувся до свого монастиря. Підсумком відвідин Палестини Данилом-ігуменом на поч. 12 ст. став його твір «Паломник», який містить цінну культур.-істор. інформацію про цей край у пд. частині Перед. Азії. Львів'янин П. Бойма (1612–59) здійснив мандрівку до Сіаму (нині Таїланд). Подорожі до Палестини тривали впродовж багатьох століть. Напр., 1764 одну з таких мандрівок здійснив ієромонах Хрестовоздвиж. полтав. монастиря Л. Яценко. У ті часи Палестину відвідувало багато укр. паломників. З ін. боку, азій. мандрівники також неодноразово відвідували Україну. Записи давніх араб. істориків містять відомості про Україну-Русь. Уродженець Сирії П. Халебський, або Алеппський (араб. Булос-аль-Халебі), двічі побував в Україні – 1654 й 1656. Він докладно описав свої зустрічі й розмови з Б. Хмельницьким, подав важливі відомості про політ. становище, економіку й побут України, особливо відзначивши високий рівень її культур. розвитку. Геогр. близькість укр. земель до кордонів Осман. імперії позначилася на тривалій і неоднознач. історії укр.-турец. взаємин (див. *Туреччина*). У період Козацької Гетьман. держави (17–18 ст.) українці робили спроби заручитися підтримкою Туреччини (згадаймо хоча б гетьмана П. Дорошенка) для протидії натискам з боку Польщі й Росії. На невольничих ринках Туреччини були укр. полонені, захоплені в турец.-татар. набігах. Запороз. козаки через Чорне м. чинили напади на Туреччину, часто визволяючи поневол. співвітчизників. Є свідчення, що з укр. полонених походили два паші, які правили в Ємені наприкінці 17 – 1-й пол. 18 ст. Укр. козак Я. Малик на оттоман. службі став у 18 ст. великим візиром князівства Гуджарат у Зх. Індії. У Каїрі є архіт. пам'ятка – мечеть, збудована працею й заходами мамалюків (рабів-воїнів, яких набирали з полонених підлітків) у 17– 18 ст., навдивовижу подібна до укр. барокових церков («История Каира», т. 2, ілюстрації). У 17–18 ст. українці в складі рос. дипломат., реліг. і торг. місій (нерідко на чолі їх) бували в Китаї, а часом і в Японії. 1820–21 здійснив подорож до Китаю через Монголію укр. синолог і мандрівник Ю. Тимківський, залишивши її опис у своєму щоденнику («Путешествия в Китай через Монголию 1820 и 1821 гг.», 1824). Понад 10 р. (від 1819) провів у Китаї в боротьбі з епідеміями холери укр. лікар родом із Черкащини [О. Войцехівський](#). 1840 і 1851 укр. інж. і мандрівник Є. Ковалевський здійснив подорож по Монголії, побував у Палестині й Сирії, очолював велику експедицію з К'яхти до Пекіна. Певний час рос. консулом у япон. м. Хакодате був дипломат з укр. роду Й. Гашкевич, який 1857 видав перший рос.-япон. словник. До 1917 пост імператор. посла в Пекіні займав уродженець Чернігівщини І. Коростовець. 1870–80-х рр. Нову Гвінею – найбільший острів меланезійської групи в Океанії – досліджував (насамперед з етногр. погляду) видат. укр. учений М. Миклухо-Маклай. Учасником наук. експедицій до Центр. А. (1905–08) та Індії (1929) був видат. укр. археолог і мандрівник [В. Городецький](#) (тривалий час він жив у Тегерані, де й помер).

Українські поселення в А. Виникнення укр. поселень в А. припадає на останню чверть 19 ст., що пов'язане з еміграцією українців із Лівобереж. України в азій. частину Рос. імперії. Цей процес розпочався в 1870-х і особливо посилювався у 1890-х рр. Його зумовили аграрне

перенаселення низки губ. Лівобережжя (насамперед – Полтав., Черніг., Київ. та Харків.) і тяжкі соц.-екон. умови життя селянства. Українці осідали гол. чином на Далекому Сх., у Пд.-Зх. Сибіру й Пн. Туркестані. З урахуванням частк. повернення емігрантів на рідні землі, заг. кількість тих, хто до 1914 оселився в азій. частині Росії, становила бл. 2 млн осіб. Окрім азій. частини Росії, єдиною країною в А., де в результаті укр. еміграції були засн. укр. поселення, став Китай. Центром найбільших укр. поселень була його пн.-сх. частина – Маньчжурія, насамперед м. Харбін. Українці почали прибувати до Маньчжурії наприкінці 19 ст. з тих само причин, що й у азій. регіони Рос. імперії. Буд-во Сх.-китай. залізниці, яке провадила тут за згодою китай. влади Росія, давало їм змогу працювати й мати добрі, як на ті часи, заробітки. Згодом багато українців у Маньчжурії, зокрема в Харбіні, влаштувалося службовцями цієї залізниці. Після поразки в Україні визв. змагань 1917–20 та укр. нац. руху в Сибіру й на Далекому Сх. на поч. 1920-х рр. укр. колонія в Маньчжурії поповнилася політ. емігрантами. У цій колонії було налагоджене громад., реліг. й культ.-осв. життя, з'явилися укр. часописи, радіопередачі тощо. Крім Маньчжурії, укр. поселення в Китаї виникло в Шанхаї, а невеличкі громади з'явилися в Тяньцзіні й Ціндао. Заг. кількість українців у Китаї в 1920–40-х рр. становила 35–50 тис. осіб. З них переважна більшість проживала в Маньчжурії. З установленням комуніст. влади організоване укр. життя в Китаї до кін. 40-х рр. перестало існувати. Місцями оселення груп українців, які на поч. 1949 евакуювалися з Китаю, зокрема із Шанхаю, стали о-в Формоза (Тайвань) і Філіппіни. Невдовзі вони переїхали звідти до Австралії, Пд. й Пн. Америки. У 50–60-х рр. на Формозі діяв осередок [Антибільшовицького блоку народів](#), до якого належали [В. Косик](#) (голова), [Ю. Заблоцький](#) та ін.

Чимало українців побувало в багатьох країнах А. як мандрівники й науковці, літератори й журналісти, комерсанти й перекладачі, спортсмени, або просто туристи. Так, помітний слід залишив у Японії талановитий письменник і музикант, знавець мови есперанто [В. Єрошенко](#), який перебував у цій країні від 1914 до 1921. Потім він кілька років жив у Китаї, здійснив подорожі до Сіаму, Індії, Бірми. Дружиною спадкоємця трону Сіаму князя Чакрабонга була киянка [К. Десницька](#). У 30–40-х рр. у Китаї жила укр. журналістка й мандрівниця *С. Яблонська-Уден*. 1927 вона виїхала з Парижа до Африки, а потім через Порт-Саїд, Джибуті, Цейлон (нині Шрі-Ланка) дісталася до франц. Індокитаю; відвідала Лаос, Камбоджу, Ангкор і Юнан, Сіам, Малайські о-ви, Яву й Балі, о-в Таїті, Австралію й Нову Зеландію. Її репортажі з подорожей друкувалися в часописах Зх. України, виходили окремими вид. («З країни рижу та опію», 1936; «Далекі обрії», 1939 та ін.). Від 1936 у польсь. консульстві в Харбіні працював укр. письменник і мандрівник [С. Левинський](#). Згодом він короткий час мешкав у Шанхаї й Пекіні, побував у Японії, а 1942–46 займав посаду перекладача з япон. у Сайгоні при правлінні губернатора франц. Індокитаю. Деякий час у 20–30-х рр. (з перервами) працював комерц. агентом, подорожуючи по Китаю та навідуючись до Японії, О. Божко. Від 1929 він жив у Харбіні, де після закінчення пед.

інституту перекладачем з укр., рос. та англ. мов на китай. і вчителював у гімназії. Майже легендар. стало ім'я уродженця Одещини [Б. Лісаневича](#). На поч. 30-х рр. він як балетмейстер здійснив турне по Індії, Цейлону, Сингапуру, Індонезії, В'єтнаму й осів на сталі проживання спочатку в Калькутті, а потім у столиці Непалу м. Катманду, де й помер. Тут Б. Лісаневич виявив себе не тільки вмілим підприємцем, а й сміливим тигроловом та шукачем пригод. Видатний укр. альпініст *М. Погребецький* 1926–36 очолював 20 здійснених уперше сходжень на безіменні вершини Тянь-Шаню, 1935 керував переходом з Пн. на Пд. Центр. Тянь-Шаню; 1938 організував Укр. альпініаду. Його ім'ям названо дві вершини в Тянь-Шані й одну на Памірі. 1992 харків'янин *І. Свергун* підкорив у Гімалаях найвищу вершину світу Еверест.

Українці побували у країнах А. і як вояки різних чужозем. армій. Так, під час 2-ї світової війни українці в лавах амер. армії були в Японії й на Філіппінах, у 40–50-х рр. – у Кореї, у 60–70-х рр. – у В'єтнамі (один із учасників війни у В'єтнамі Р. Купчинський опублікував у альманасі Укр. нар. союзу уривок зі свого «В'єтнамського щоденника»). Учасникам цієї війни були амер. громадяни укр. походження: гол. лікар 7-ї повітр. дивізії В. Ткач, генерал М. Кравців, майор П. Содоль, полковник С. Домашевський, підполковник Т. Новаківський, майор О. Гаврилюк, сотник М. Дідурик (загинув у В'єтнамі; загалом у цій війні загинуло кілька десятків українців), пілот майор В. Заверуха та ін. [Ю. Венгльовський](#) (з Австралії) брав участь у в'єтнам. війні в ранзі полковника, пізніше був австрал. дипломатом у Пд. Кореї. У складі франц. Іноз. Легіону деякі українці воювали в Індокитаї, зокрема у В'єтнамі, у 40–50-х рр. Серед рад. вояків в Ірані в 40-х рр., військ. радників у В'єтнамі та Лаосі в 60–80-х рр., у рад. армії під час війни в Афганістані у 70–80-х рр., у з'єднаннях, дислокованих у Монголії (до поч. 90-х рр.), були українці з СРСР. В афган. війні (1979–89) загинуло понад 3 тис. осіб з України, чимало потрапило в полон до моджахедів.

Дипломати укр. походження М. Світуха та М. Метрінко в 70-х рр. працювали в посольствах (відповідно) Канади в Японії й США в Ірані. Останній був серед заручників, яких іранці деякий час затримували після захоплення в листопаді 1979 амер. посольства в Тегерані.

Українці були серед рад. дипломат. співроб. у різних країнах А. Так, після 1945 на рад. дипломат. службі в азій. країнах перебували: консул СРСР у Саппоро (Японія, 1969–72) М. Бандура; посол у Сирії (1961–68) та Іраку (1973–82) А. Барковський; посол у Афганістані (1953–60) та Пакистані (1965–71) М. Дігтяр; посол у Непалі (1965–70) Г. Дзюбенко; посол у Таїланді (1950–56) Ф. Доля; радник посольства в Індії (1972–75) В. Кривда; посол у Малайзії (1978–89) Б. Кулик; посол у Японії (1976–82) Д. Полянський; посол у Сингапурі (1980–84), а згодом почергово в Малайзії та Індонезії С. Семиволос; посол у Йорданії (1965–70) П. Слюсаренко; посол у Пакистані (1950–56) О. Стеценко; посол в Індонезії (1965–69) М. Ситенко; посол у Монголії (від 1985) К. Фомиченко; посол у Китай. Нар. Респ. (1959–65) С. Червоненко; посол у Пакистані (1956–60) та Індонезії (1976–85) І. Шпедько. Лікар С. Зошук з Австрії бл. 10 р.

працював у Сирії (від 1956), а лікарі Б. та І. Сірки з Австралії – майже 17 р. у Новій Гвінеї (від 1950). Инж. Р. Шехович та його брат Володимир із родинами у 50–60-х рр. працювали на Цейлоні. Загалом на цьому о-ві у той час проживало 8 українців, серед них А. Левицька (вдова видат. політ. діяча в Галичині Д. Левицького). Після закінчення контракту на Цейлоні Р. Шехович працював на кер. посадах у Пакистані та Індонезії (до 1973). Невеличка укр. громада існувала в серед. 70-х рр. у Саудів. Аравії.

Десятки й сотні українців працювали в повоєн. час у багатьох країнах А. (Китаї, В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі, Монголії, Індії, Пакистані, Афганістані, Сирії, Іраку та ін.) як радники, спеціалісти, насамперед інж., лікарі та викладачі серед. і вищих шкіл. Водночас чимало громадян цих країн одержало фах. освіту в різних ВНЗ України. 1945–47 в Палестині перебувала група (до 30 осіб) українців – утікачів із польс. армії генерала [В. Андерса](#). Ця група на чолі з полковником П. Базилевським стала відділом Союзу українців Британії. Коли було утвор. Державу Ізраїль (1948), багато українців переїхало сюди в складі змішаних подружніх пар із СРСР. До кін. 50-х рр. проіснувала невелика укр. громада в Туреччині. Деякі українці перебували в 40-х рр. в Ірані як утікачі з СРСР. У липні 1959 укр. делегація в складі І. Осідача, Є. Барановського, Б. Білинського, Ю. Нестора-Легіня (Австралія) та М. Світухи (Канада) брала участь у 10-му Всесвіт. скаут. зльоті, що проходив у столиці Філіппін – Манілі. Укр. футбол. клуб «Київ» з Перту (Австралія) 1977 змагався з командами Сингапуру, Малайзії та Індонезії. Від кін. 60-х рр. у Японії постійно проживає журналіст, завзятий та відважний мандрівник *Р. Турянський*, який здійснив кілька навколосвіт. і континент. подорожей, відвідав понад 150 країн, зокрема майже всі держави А., написав про свої враження низку репортажів, статей і книг, що здобули широку міжнар. популярність. Його репортажі друкувалися також в укр. ж. «Овид» (Чикаго, США).

Загалом укр. присутність у країнах А., хоча й була здебільшого спорадичною, спричинилася до певного пізнання народами цих країн феномена українства, самобут. культури, психології й способу життя українців. З іншого боку, значний внесок у вивчення сусп. й культур. розвитку народів А. зробили укр. вчені: тюркологи [А. Кримський](#), *О. Пріцак*, *І. Черников*, синологи [В. Волковинський](#) і [Р. Бродський](#), арабісти К. Жолковський та *В. Нагайчук*, візантолог *І. Шевченко*. З відновленням незалежності України відкрилися перспективи її безпосеред. екон. і культур. зв'язків із країнами А. Незалежна Україна встановила дипломат. відносини з багатьма азій. країнами. Свої посольства в Києві мають [В'єтнам](#), [Індія](#), [Іран](#), [Ізраїль](#), [Китай](#), *Південна Корея*, *Північна Корея*, *Монголія*, *Туреччина*, *Японія* та ін. Укр. посольства й представництва діють у Китаї, Ізраїлі, Туреччині, Індії, Ірані та ін. Про відносини України з ними див. відповідні статті.

Рекомендована література

1. Кримський А. Історія Туреччини. К., 1924;

2. Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині // Нова Україна. 1925, черв.-лип.;
3. Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939;
4. Шехович Р. Українці на Цейлоні // Українці у вільному світі. Нью-Йорк, 1954;
5. Грищенко О. Мої роки в Царгороді. Мюнхен, 1961;
6. Світ І. 1917 рік на Далекому Сході. Календар-Альманах Українського Національного Союзу на 1967. Нью-Йорк, 1966;
7. Черников І. Турецька республіка в 50-60-ті роки 20 ст. З історії зовнішньої політики. К., 1967;
8. Шпитковський І. Довкола світу. Вінніпег, 1967;
9. Рудницький Я. З подорожі довкола світу 1970–1971. Вінніпег, 1972;
10. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945. Нью-Йорк, 1972;
11. Чуб Дмитро. З Новогвінейських вражень (слідами Миклухо-Маклая). Лондон, 1977;
12. Драган М. Амбасада України в Савдійській Арабії // Альманах Укр. Нар. Союзу на 1979;
13. Світ І. Втікачі-українці в Манджурії // Альманах Укр. Нар. Союзу на 1980;
14. Джеджула Ю. Українець в Персії // Дума. Ч. 1. 1992;
15. Рубель К. Українсько-індійські культурні контакти: історія і перспективи розвитку // Вісник Київ. університету. Міжнар. відносини. К., 1994. Вип. 2;
16. Україна-Китай: шляхи співробітництва. Матеріали конференції (Київ, серпень – вересень 1993). К., 1994.

Бібліографічний опис:

Азія / В. П. Трощинський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-42763>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).